

לשוננו לעם

עורך: משה פלורנטין

מתוך

כרך ס, תשע"ב



האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשון המקרא – שפה זרה?

אלתר דרויאנוב מביא ב"ספר הבדיחה והחידוד" שלו מעשה שהוא, כדבריו שם, בדיחה ישנה בלבוש חדש. אקרא אותה כלשונה:

ש' ברציון היה מרבה לתקן כתביהם של סופרים. פעם אחת אמר לדוד פרישמן: תמה אני על לשון הכתוב: "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ". היה לו לכתוב: "תחילה יצר ה' את הרקיע ואת האדמה". החזיר לו פרישמן: באמת כך היה כתוב בנוסח ראשון. בא ש' ברציון ותיקן...

ערב עיון זה מכונס לכבוד ספרה של פרופ' יאירה אמית העוסק בתחום שאיני מצוי בו, תחום הוראת התנ"ך במערכת החינוך בישראל. עילת הזמנתי לשאת דברים בערב זה היא פרק אחד בספרה, תרחיב אחד בכלל חמישה תרחיבים המעמידים את חלקו השני של הספר, והוא עוסק בתופעה של תרגום התנ"ך – במירכאות או בלעדיהן – לעברית מודרנית בת ימינו. פרופ' אמית מבקרת נחרצות את התופעה הזאת, שקנתה לה שביתה בעיקר בדמות חוברות הלימוד המיועדות לבתי הספר הממלכתיים והנקראות "תנ"ך רס". אני אומר "בעיקר" ולא "רק", מכיוון שהתופעה הזאת פשתה ופושה גם במגזרים אחרים, הדתי-לאומי ואף החרדי, אלא שלפחות במגזר החרדי היא נושאת, לדעתי, אופי שונה בעל מטרה אחרת, ואין כאן המקום להאריך בזה. בכל אופן, מן הדברים שבפרק הזה למדתי גם משהו נחמה, מבחינתי, והוא שבשנה שעברה הוטל איסור על השימוש בתנ"ך זה במערכת החינוך.

סקרנותי הולכה אותי לעיין בתנ"ך הזה המבוקר, ובעיוני פניתי אל ההקדמה ואל עמוד אחד לדוגמה. בפתיחת ההקדמה נאמר כך:

התנ"ך, ספר הספרים של עם ישראל, המלווה אותנו מאז מתן תורה ועד ימינו – כתוב בלשון עתיקה, ופעמים רבות אין היא מובנת, לא רק לתלמידים, אלא גם לקורא המשכיל בן ימינו. עקב כך, רבים ממעטים לקרוא בתנ"ך.

* דברים שחושמעו בערב עיון לכבוד צאת ספרה של פרופ' יאירה אמית "עלייתך ונפילתך של אימפריית המקרא בחינוך הישראלי", שהתקיים באוניברסיטת תל-אביב בכ"ז באדר א' תשע"א (3 במארס 2011).

קטע זה, המעמיד על רגל אחת את עילת התרגום הנדרש לכאורה, כולו מוטעה, ועיקר הטעות הוא בחילוף הסיבה במסובב. "עקב כך", נכתב שם, עקב הקושי שבלשון המקרא וזרותה לדובר העברית בן ימינו – "רבים ממעטים לקרוא בתנ"ך". האומנם? האם אכן זה הוא סדר הדברים? האם לא ההפך הוא הנכון? האם לא עקב המיעוט בקריאה בתנ"ך וההתרחקות ממנו הפכה לשונו לשון קשה וכמעט זרה לקורא?

לשון המקרא אינה לשון ימינו. דבר זה ברור הוא, ואולם צריך לומר דבר שאולי אינו ברור למי שלא עמד על תולדותיה של הלשון העברית. לשון המקרא אינה שונה רק מלשון ימינו. לשון המקרא שונה גם מלשון אבותינו. לשון המקרא שונה גם מן הלשון החיה שהייתה מהלכת בבית ובשוק בימי הבית השני ושקיבלה את ביטוייה מאוחר יותר בספרות חז"ל, היא הלשון שאנו קוראים לה לשון חז"ל או לשון חכמים, על שם הספרות המייצגת אותה. לשון המקרא לא הייתה לשונם של תגרי לוד ושל איכרי יבנה בזמנם של רבן גמליאל ורבי אליעזר ורבי יהושע בן חנניה, אף לא לשונם של אותם חכמים עצמם. ואין צריך לומר שהיא לא הייתה לשונו של רש"י, שכבר לא דיבר עברית כלל, וחי בזמן שדיבור עברי לא התקיים זה כתשע מאות שנה. רבן גמליאל לא דיבר בלשון מקרא לא עם בני ביתו אף לא בלימודו עם תלמידיו. ואף על פי כן לא הייתה לשון המקרא זרה לבני הדור ההוא כפי שלא הייתה זרה לבני הדורות האחרים. בני התרבות שבהם, ואין צריך לומר שהם היו מעטים מבני התרבות בימינו, קראו במקרא וְשָׁנוּ וקראו בו, ואת הקשיים פישרו ב"פירוש המילות" בכל מקום שהדבר נצרך, והוא כמובן נצרך. התנ"ך ניתרגם ללשונות שאינן עברית, לצורך יהודים ושאינם יהודים, אך לא מצא איש צורך לתרגמו לעברית אחרת. ליישוב קשיים נועד הפירוש, ובראש ובראשונה הפירוש הפשוט, שהוא כאמור פירוש המילים, בין שהוא מסורתי כפירושו של רש"י ואחרים בין שהוא מודרני כ"מקרא מפורש", פירושו של הרטום ועוד.

אך למה צריכים אנו להרחיק עדותנו אל רבן גמליאל ובני דורו? למה לא נדבר עלינו ועל תקופתנו? יש מקום לשאול מה נשתנה – מבחינה זו של הפער בין לשון ימינו ללשון המקרא – תלמיד כיתה ז' או ט' של היום, בפרס העשור השני של המאה העשרים ואחת, מתלמיד כיתה ז' או ט' לפני ארבעים, חמישים ושישים שנה. האם לשונו של תלמיד גימנסיה הרצלייה או גימנסיה רחביה או בית הספר בנהלל בשנות החמישים והשישים של המאה שעברה הייתה קרובה יותר ללשון המקרא מלשונו של תלמיד בית הספר כיום? מובן שלא. ההבדל נעוץ בלשון התרבות של תלמידים אלו לדורותיהם. לשון תרבות היא לשון מוקנית, ואין היא נקנית לאדם אלא מתוך עיונו וקריאתו בנכסי התרבות של לשונו. מי שאינו קורא במקרא, לשונו של המקרא זרה לו. מי שקורא בו וקונה את לשונו, אין לשונו זרה

לו. כך אשר למקרא, כך אשר לספרות חז"ל – בין הלכה בין אגדה – כך אשר לכל נכסי התרבות שלנו. מי שלשון המקרא זרה לו, גם לשונו של מנדלי זרה לו ולשונה של רחל זרה לו ואולי גם לשונה של נעמי שמר – בחלק משיריה. אלה מקייני התרבות שמערכת החינוך – ופעם קראו למשרד הזה המופקד על החינוך "משרד החינוך והתרבות" – חייבת להקנותם. הרוצה לקנות את לשונו של מנדלי קורא מנדלי. הרוצה לקנות לשון מקרא קורא מקרא. את הקושי אין פותרים בשיטות של "אינסטנט". לשון קלסית ניתנת לפירוש, ועל כן המתקשה בפירושה של מילה במקרא דין שיעיין בפירוש למקרא, והמתקשה בפירושה של מילה במשנה דין שיעיין בפירוש למשנה, והמתקשה בפירושה של מילה בשיר של ביאליק יעיין במילון או במהדורת שירי ביאליק של אבנר הולצמן, שיש בה פירוש המילים בשולי העמוד.

וכיוון שהזכרתי את ביאליק, אזכיר שאחד היה ביאליק שרחש לבו דבר טוב להוציא משנה לעם, והפיק את זממו בסדר אחד משישה סדרי משנה שהספיק להוציא שנתיים קודם שהלך מן העולם – סדר זרעים מפורש ומנוקד על ידי חיים נחמן ביאליק. והפירוש פירוש קצר המבאר כמובן גם את המילים שאין הכול יודעים אותן. כלום עלה על דעתו של ביאליק לתרגם את המשנה לעברית אחרת, לאותה עברית הנשמעת בתל-אביב בזמן ההוא, לאותה עברית של "דבר" ו"הארץ" של הזמן ההוא?

בהקדמה לתנ"ך רם שהזכרתי מוסיפים המחברים ואומרים שמעשם נועד "להקל על ההבנה". את מהדורתם העמידו בהדפסה כפולת טורים: טקסט המקרא מימין – לקיים מה שטאמר "לב חכם לימינו" – וכנגדו תרגומו לעברית מודרנית משמאל. והם פונים בהקדמתם אל התלמיד הפוטנציאלי ואומרים לו: "למרות הקושי הכרוך בקריאה בתנ"ך, אנו ממליצים שתקראו גם את המקור [כלומר גם את הטור הימני], כדי שלא תפסידו את יפי הלשון המקראית, את עושר ביטוייה ואת מגוון דימוייה".

המכיר את נפש התלמיד – ומי אינו מכיר את נפש התלמיד, הלוא כולנו תלמידים היינו – מבין מעצמו שאין אמירה זו אלא כסות עיניים. הנמצא כזה, תלמיד, שלאחר שפינה עצמו מן "האח הגדול" כדי להכין את שיעוריו בתנ"ך יבוא ויקרא ויחזור ויקרא את המעשה המקראי שניים מקרא ואחד תרגום, שעה שהוא יכול לצאת ידי חובתו בחטיפת הסיפור המקראי על רגל אחת בעברית של העיתון? את המעשה יקרא, אך מה יהא על "יפי הלשון המקראית", כלשון החקדמה הזאת? כיצד ירכוש את מקורם של הביטויים "איפה ואיפה" ו"כפתור ופרח" ועוד עשרות כמותם? כיצד ידע, למשל, שבמקרא אין הם ביטויים אלא מילים כפשוטן? כיצד בדרך זו ייקבע בנפשו הצעירה "יפי הלשון המקראית"? וזו גופה טעות היא – לא רק ב"יפי הלשון המקראית" אנו מדברים, ולא רק אותה

יפסיד התלמיד, כי אם ביפי הלשון העברית בכללה, ביפי ניביה ומכמניה. את יפי לשוננו מפסידה אותו המהדורה המתרגמת ואת יפי לשונו שלו, שהוא יכול לקנותה בימים שהוא יכול וראוי לקנות כל חכמה.

אמרתי שעיינתי גם בעמוד אחד במהדורה ההיא. עמוד זה, שפתחתיו באקראי, מספר את מעשה אליהו והאישה האלמנה בשנות הבצורת והרעב אשר באו על הארץ. וכך אני קורא שם, בספר מלכים בפרק השבעה-עשר, ממש כנעמי שמר בשעתה: "כי כה אמר ה' אלהי ישראל כד הקמח לא תכלה וצפחת השמן לא תחסר עד יום תת ה' גשם על פני האדמה". ואני מפנה מבטי לשמאל וקורא את התרגום לעברית מודרנית – "לא יחסר קמח בכדך, ולא יחסר שמן בצלוחית". עברית טובה וכשרה, אך תרגום לא טוב. לא זו בלבד שהעלים התרגום הזה מן התלמיד את יפי האמירה "כד הקמח לא תכלה וצפחת השמן לא תחסר", אלא שהוא מסר תרגום לא מדויק המעלים את העיקר – את מעשה הנס. "לא יחסר קמח בכדך" אינו אומר את אשר אומר "כד הקמח לא תכלה". תלמיד הקורא "לא יחסר קמח בכדך", כך, בעברית שלו ושלי, יכול להבין: "יהיה בידך ממון ללכת אל הסופרמרקט ולקנות קמח ולמלא בו את כדך", ונעלם בזה המופת, הנס והפלא, ש"כד הקמח" אכן "לא כלתה וצפחת השמן לא חסר", שכל קמח שיצא מן הכד נתמלא חסרונו מעצמו.

הזכרתי לעיל לשם דוגמה, ולכאורה במובלע, תלמיד בית הספר בנהלל של שנות החמישים. הרשו לי, רבותיי, ואקרא באוזניכם קטע מן העיתון של השבוע שעבר. הדברים דבריו של מאיר שלו בטורו הקבוע בגיליון יום שישי של "ידיעות אחרונות".

והנה כך כתב מאיר שלו בשבוע שעבר. הקטע פוליטי במובהק, אבל אני מביא אותו כאן כחף מכל פוליטיקה:

אברכי ורבני ושרי וח"כ ש"ס מתחפשים בקביעות לכלי קודש אשכנזיים, ואף עושים כל מאמץ ועוברים כל השפלה כדי להיכנס למוסדות החינוך שלהם. ועתה, כשיש קונפליקט של ממש, הוא מסתיים בזה שהרב עובדיה מתייצב לפנייהם במקלו ובמעותיו ביום כיפור שחל על פי חשבוננו. מה, אם כן, כל כך מפחיד באשכנזים האלה? דומה שהפחד לא בא מהם, אלא ממדור נסתר בליבם של הרב ושל צאן מרעיתו – לא ברור משום מה. על כן נאמר לרב עובדיה מה שאמר שמואל לשאול, גם אם בנסיבות אחרות: "הלוא אם קטון אתה בעיניך, ראש שבטי ישראל אתה!" אתה יכול! קום, התנער, התעשת, תפוס פיקוד. אל תירא ואל תיחת! קבע הלכה – והאשכנזים שייצאו בחוץ.

זה החומור של מאיר שלו, שלמד בבתי ספר בנהלל ובירושלים, הכורך יחד "קום, התנער" עם "תפוס פיקוד" ועם "אל תירא ואל תיחת". אבל מי שלא גדל על "אל

תירא ואל תיחת", מי שאינו מבין מניין הגיח לכאן משפט זה, מה טעם הוא טועם בטור הזה שנכתב בעברית שלנו, כאן ועכשיו, ונדפס בעיתון נפוץ שאולי אין נפוץ ממנו.

מערכת החינוך אחראית לכך שהיוצא בבגרותו את שערי בית הספר לא יראה את לשון המקרא לשון זרה לו ויהיה מסוגל לא רק לקרוא את המקרא אלא גם להבין את ההומור של מאיר שלו בעיתון של ערב שבת ואף לטעום טעם של ממש כשהוא שומע להקה צבאית שרה "כד הקמח לא תכלה וצפחת השמן לא תחסר". כללו של דבר – העברית אחת היא. פניה שונים. אין עברית אחת מיתרגמת לעברית אחרת. טקסט המקרא, שהוא טקסט מקודש, בין שקידשוהו בני אדם בין שקידשוהו שמים – ולענייננו אין לשוני הזה שבתפיסה שום חשיבות – אין מתרגמים אותו לעברית אחרת. הופכים בו והופכים בו, סופגים וקונים את תכניו ועמהם את לשונו, אך אין מעבירים את צורתו ואין מוציאים אותו לתרבות אחרת. עברית המקרא היא אמה זקנתה של העברית כולה לדורותיה. אל תבזו כי זקנה אפך.